

ЎЗБЕК КУЛОЛЧИЛИК САНЪАТИ ТАРИХИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи илмий ходими

Азиза Мадалиева

Ўзбек халқининг миллий санъат дурдоналаридан бири бу — кулолчилик санъатидир. Узоқ асрлардан буён ўзининг нақшлари, бой колоритлари ва услублари билан ажралиб турадиган Ўзбек кулолчилик санъати Марказий Осиё маданиятининг ажралмас қисми сифатида ажралиб келмоқда. Бу санъат асосан сопол идишлар, чинни ва кулол ашёларни яратишга қаратилган бўлиб, минг йиллар давомида Ўзбекистонда ривожланиб, халқ ҳаётининг ўзига хос қиёфасини акс эттириб келган. Келинг, Ўзбек кулолчилик санъатининг тарихи, шаклланиши ва ривожланиш жараёнларига батафсил назар ташлаймиз.

Ўзбек кулолчилик санъатининг келиб чиқиши қадимги даврларга, милoddан аввалги минг йилликларга бориб тақалади. Ўша даврда ясалган сопол буюмлар, асосан, турли хил турар жойларда топилган археологик қазилмаларда намоён бўлади. Ўша даврдаги сопол буюмлар амалий жиҳатдан фойдаланиш учун мўлжалланган бўлса-да, улар миллий санъатнинг илк намуналаридан бирига айланган. Ўзига хос ўймакорлик нақшлари, ранглар уйғунлиги ва шакл ясаиши орқали бу буюмлар гўзаллик ва нафисликни акс эттирган.

Эрамининг ўрта асрларида Марказий Осиёда кулолчилик кенг ривожланиб, Буюк Ипак йўлининг ташкил топиши билан бошқа минтақалар билан маданий алмашув жараёни бошланди. Бу даврда Бухоро, Самарқанд, Хива ва Риштон каби шаҳарларда кулолчилик ўзининг ривожланиш чўққисига чиққан. Айниқса, Риштон ўзининг мовий ва оқ рангдаги ноёб нақшлари билан машҳур бўлиб, бу услуб Ўзбек кулолчилигида ўзгача ўрин тутди.

Ўзбекистонда кулолчилик санъати бир неча асосий мактабларга бўлинади. Ҳар бир мактаб ўзига хос услуб ва нақшларни ўз ичига олади, бу эса турли ҳудудларнинг маданий ва тарихий хусусиятларини ифодалайди.

Риштон кулолчилик мактаби Ўзбекистонда энг машхур мактаблардан бири ҳисобланади. Бу мактаб ўзининг “кобалт” ёки “мовий” рангдаги махсус нақшлари билан танилган. Риштон кулоллари асосан маҳаллий табиий лойдан фойдаланади, бу эса буюмларнинг сифатини ва мустаҳкамлигини оширади. Риштон сополларидаги гулдор нақшлар ва геометрик шакллар уларнинг услубий ноёблигини намоён қилади.

Бухоро вилоятидаги Гиждувон мактаби эса ўзининг қуюқ яшил ва жигарранг ранглар билан ишланган кулолчилик маҳсулотлари билан ажралиб туради. Гиждувон кулолларининг маҳсулотларида шунингдек, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсини тасвирлаш алоҳида ўрин тутди. Бу мактабнинг вакиллари анъанавий нақш ва услубларни сақлаб келиш билан бирга, янги экспериментларга ҳам очиқ.

Хива ва Қашқадарё вилоятларидаги кулолчилик маҳсулотлари эса бошқача, яъни янада ёрқин ва қуюқ ранглардан иборат нақшлар билан ўзига хосдир. Хива сополлари кўпроқ қизил, тўқ яшил ва қора ранглар билан ишланган бўлса, Қашқадарё сополларида яшил ва тўқ кўк ранглар кўп қўлланилади. Бу мактабларнинг буюмларида миллий урф-одатлар, фолклор ва минтақавий хусусиятлар ёрқин акс этади.

Ўзбек кулолчилигида асосан табиий материаллардан фойдаланилади. Кулоллар лойни қўл меҳнати билан, ҳеч қандай замонавий асбоб-ускуналарсиз қайта ишлайдилар. Лой танлаш ва уни тайёрлаш жараёни алоҳида маҳорат талаб

қилади. Лойи юқори сифатли бўлиши учун у ўзига хос даволаш жараёнларидан ўтказилади, бунда сув билан аралаштирилиб, қуёшда қуритилади. Шу тарзда тайёрланган лойдан ясалган буюмлар мустаҳкам ва узоқ вақт сақланадиган бўлади.

Маҳсулотлар ўймакорлик, бўяш ва сирлатиш каби жараёнлардан ўтказилади. Ўзбек кулоллари ўз ишларида анъанавий услубларни сақлаб қолиш билан бирга, замонавий технологиялардан ҳам фойдаланадилар. Маҳаллий ўсимликлардан олинадиган табиий бўёқлар ёрдамида буюмлар ранг-баранг безатилади ва бу эса уларнинг кўзни қувонтирадиган хусусиятларини оширади. Ўзбек кулолчилик санъатида нақшлар алоҳида ўрин тутди. Ҳар бир нақш ўзининг рамзий маъносига эга. Масалан, геометрик шакллар, гул ва барглarning тасвирлари ҳаёт, бахт, барака, тинчлик ва муҳаббат каби тушунчаларни ифодалайди. Нақшлар орасида халқ эътиқодлари, диний ва фалсафий қарашлар ҳам ўз аксини топади. Риштон мактаби сополларидаги “Ислом тўр” деб аталадиган нақшлар уйғунлик ва бир бутунлик рамзи сифатида намоён бўлса, Гиждувон мактабида гул ва новдаларни тасвирлаш орқали табиатга бўлган ҳурмат ифодаланади.

Ҳозирги кунда Ўзбек кулолчилик санъати нафақат мамлакат ичида, балки халқаро майдонда ҳам катта қизиқиш уйғотмоқда. Анъанавий услублар сақланиб

қолган ҳолда, замонавий кулоллар янги услуб ва техникаларни ўз ишларига жорий қилмоқдалар. Шу билан бирга, Ўзбекистонда халқ ҳунармандчилиги марказлари, кулоллар уюшмаси ва турли кўргазмалар ташкил этилиб, ёш истеъдодли кулолларни қўллаб-қувватлашга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Риштон ва Ғиждувонда очилган халқ кулолчилиқ мактаблари ёш авлодга анъанавий ҳунар сирларини ўргатиб келмоқда.

Бундан ташқари, кулолчилиқ маҳсулотлари туристик саноатда ҳам муҳим ўрин тутмоқда. Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳлар учун кулолчилиқ маҳсулотлари миллий совғалар сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Айниқса, мовий ва оқ ранглар уйғунлигидаги риштон сополлари ва ғиждувон кулолларининг ноёб нақшлари чет элликларни мафтун қилмоқда.

Ўзбек кулолчилиқ санъати ўзининг бой тарихи, бетакрор услублари ва маънавий бойликлари билан Ўзбекистоннинг миллий ифтихорларидан биридир. Ушбу санъат, асрлар давомида халқ ҳаётининг бир қисми сифатида сақланиб келмоқда ва уни ҳар бир уйда, кундалиқ ҳаётда кузатиш мумкин. Анъанавий кулолчилиқ бугунги кунда нафақат амалиётда, балки миллий маданият ва санъатнинг ажралмас қисми сифатида намоён бўлишда давом этмоқда.

Ўзбек кулолчилигини асраб-авайлаш ва янги авлодга ўргатиш орқали бу санъат янада ривожланади, янги технологиялар ва дизайнлар билан бойитилади. Шу билан бирга, бу санъат маданиятлараро алоқа ўрнатишга, миллий ўзликни сақлаб қолишга ва дунёга миллий санъатнинг бойлигини намоёйиш этишга имкон беради.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбек кулолчилиқ санъати — бу нафақат миллий ҳунармандчилиқ, балки халқ маънавиятининг бетакрор намунаси ҳамдир. Бу санъат, ўзининг ранг-баранг нақшлари, анъанавий услублари ва ўзига хослигини асраб келган ҳолда, миллий маданиятни бутун дунёга танитишда давом этади. Ўзбекистоннинг бугунги ва келажакдаги санъат арбоблари учун эса кулолчилиқ ўз маҳоратини синаш ва бой тарихни давом эттириш имконияти бўлиб хизмат [қилади](#).